

FERWAGNER PÉTER ÁKOS^{ID}**Bonaparte Napóleon, Gáleb emír és a britek**

Napoleon Bonaparte, Emir Ghalib and the British. During his campaign in Egypt in 1798, Napoleon Bonaparte contacted the Sharif of Mecca, Islam's holiest city, the Emir Ghalib, with whom he exchanged several letters and tried to convince him of his goodwill. The contact and the emerging Mecca-French trade did not, of course, escape the attention of the British, who were keen to dissuade Ghalib from cooperating with the French. In this paper, I attempt to reconstruct, on the basis of a few sources, this British-French rivalry in the Red Sea region, in which Mecca played no small part.

Keywords: Mecca, Medina, Egypt, Red Sea, Hijaz, Napoleon Bonaparte, France, Great Britain, Ottoman Empire, India, trade

A hatalmas Napóleon-szakirodalomból jól ismert, hogy a forradalom ifjú tábornokát a Direktórium 1798-ban „azzal az ürüggyel küldte Egyiptomba, hogy készítse elő az angol uralom alatt lévő India meghódítását”,¹ hiszen az értékes szubkontinensen akkor már a fő ellenség, Nagy-Britannia befolyása érvényesült. Mivel a közvetlen angliai partraszállásra nem mutatkozott esély, Párizs így, Egyiptomon keresztül próbált csapást mérni legfőbb riválisára, ugyanis a Nílus-parti ország megszerzésével elvághatta az Indiába vezető létfontosságú kereskedelmi útvonalat. Egyéb okok (a gyarmatszerzés és tudományos felfedezések reménye, a britekkel hadakozó Tippu szultánnal való potenciális kapcsolatfelvétel lehetősége) is a hadjárat megindítását siettetete, és nem kizárt valamiféle keleti birodalom létrehozásának a ködös igénye sem Bonaparte részéről („Keletről szőtt álmok”, „egyiptomi ábránd”).² A hadjáratot villámgyorsan hajtották végre: a 36 ezer katonát szállító flotta 1798 májusában futott ki Toulonból, elfoglalta Máltát, július elején pedig már partot is ért Alexandriánál. Kairó mellett, a piramisok csatájában a sereg elsöpörte az Oszmán Birodalom tartományának számító, mamelukok (mamlúk) által uralt Egyiptom csapatait, s rövid úton birtokba vette az országot. Igaz ugyan, hogy a flottát a britek Abu-Kírnál megsemmisítették, oszmán birodalmi csapatok is várhatók voltak, továbbá számolni kellett a helyi la-

^{ID} Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék (ferwagner@hist.u-szeged.hu). ORCID: 0000-0002-2583-1324

¹ Tulard 1997, 25., 110.

² Charles-Roux 1910.

kosság lázongásaival, mégis sikerült számos modernizációs intézkedést végrehajtani, s ezzel Egyiptom történetében új korszakot nyitni.³

Jóval kevésbé ismert ugyanakkor, hogy egyiptomi tartózkodása idején Napóleon felvette a kapcsolatot az iszlám legszentebb városa, Mekka saríffjával, Gáleb ibn Muszaíd ibn Szaíd emírrrel (ur. 1788–1813), akivel több levelet váltott, és akit megpróbált meggyőzni a jóindulatáról. A kapcsolatfelvétel és a kialakuló francia–mekkai kereskedelem természetesen nem kerülte el a britek figyelmét, akik mindenáron igyekeztek eltéríteni Gálebet a franciákkal való együttműködéstől. Az alábbiakban néhány forrás alapján kísérletet teszek ennek a Vörös-tenger térségében kibontakozó brit–francia rivalizálásnak a rekonstruálására, amelyben Mekka nem csekély szerepet játszott.

Azáltal, hogy a francia expedíciós csapatok 1798-ban elfoglalták Egyiptomot, különös, az iszlám történetében példátlan helyzet alakult ki: Bonaparte Napóleon gyakorlatilag befolyást szerzett a muszlim szent helyek felett. Erre azért kerülhetett sor, mert legalább egy évezred óta Egyiptom számított Mekka legfőbb támogatójának és élelmiszerszállítójának, most azonban idegen (keresztény) uralom alá került az Oszmán Birodalomhoz tartozó kulcsfontosságú tartomány. A hadjárat, mint láttuk, természetesen nem volt előzmény nélküli, megindításában a vörös-tengeri hatalmi érdekek, s közvetve a Hásimiták által uralt nyugat-arábiai Hidzsáz régió is szerepet játszottak.

A Hásimiták az arab-iszlám történelem egyik legelőkelőbb családjának számítottak, mivel ehhez a famíliához tartozott a vallásalapító, Mohamed próféta. Igaz ugyan, hogy Mohamed 632-es halála, de még inkább az unokatestvére és veje, Ali ibn Abu-Tálib kalifa 661-es meggyilkolása után a családtagok politikai értelemben háttérbe szorultak, de nem tűntek el, sőt úgy tűnik, a szent városokban a 8–9. században nagy tiszteletnek és tekintélynek örvendtek. A 10. század második felében a próféta és Ali egyik vér szerinti leszármazottja megszerezte a *sarífi* hivatalát, melynek mindenkori viselője az államtól azt a feladatot kapta, hogy gondoskodjék a szent helyek (elsősorban a Kába szentély) védelméről és karbantartásáról, és biztosítsa a vallási szempontból kiemelkedően fontos nagy zarándoklat (*háddzs*) zavartalan és biztonságos lebonyolítását. A hásimita sarífok (a szó jelentése: 'nemes', 'előkelő') a középkorban nem csupán arra törekedtek, hogy kiterjedt belső autonómiát vívjanak ki maguknak a környékbeli nagy hatalmú muszlim államokkal, az Abbászida Kalifátussal, az Ajjúbida Szultánsággal vagy éppen a Fátimida Kalifátussal szemben, hanem arra is, hogy gazdaságilag megerősítsék a Mekka környékén, a hidzsázi régióban épített emirátusukat. Törekvésük csak részben bizonyult sikeresnek, mivel a politikai autonómiájukat ugyan többnyire megőrizték, gazdaságilag azonban erősen függtek a külső, elsősorban egyiptomi élelmiszerszállítmányoktól és anyagi támogatásoktól.⁴

Amikor 1517-ben Egyiptom a gyors ütemben terjeszkedő Oszmán Birodalom része lett, a szultánok szuverenitást szereztek Mekka és Medina felett is. Mindez azonban nem változtatott a korábbi viszonyokon: európai utazók leírásaiból tudjuk, hogy a Fényes Porta a 16–18. században kevésbé tudott belefolyani a hidzsázi belügyekbe, a saríf-emírek jobbra önállóan intézhették a szent városok ügyeit, sőt még arra is futotta az erejükből, hogy a térségben (például Mekka kikötőjében, Dzsiddában) állomásozó oszmán tisztségviselőket margi-

³ Gazdik 2017, 13–27. A hadjáratról lásd Tarle 1967, 49–62.; Manfred 1981, 138–153.; Laurens 1997.

⁴ Ferwagner 2024.

nalizálják.⁵ Jellemző, hogy a szultán ugyan elméletben elmozdíthatta (elbocsáthatta) a sarífort a hivatalából (aki ekkor külön pénzüsszegre volt jogosult), de a Mekka feletti oszmán fennhatóság első évszázadában erre egyszer sem került sor.⁶ Eközben Arábia déli és nyugati partvidékének, illetőleg a Vörös-tengernek a térsége a nagy földrajzi felfedezésekkel és a portugálok indiai-óceáni megjelenésével nem csekély mértékben felértékelődött.⁷ A kereskedelemi útvonalak és a kikötők megvédelmezése érdekében az oszmánok kénytelenek voltak dacolni az európaiakkal, előbb a portugálokkal, majd a 17. századtól az ő helyüket egyre inkább átvevő hollandokkal, angolokkal és franciákkal.

Az angolok azóta törekedtek arra, hogy megvessék a lábukat a Vörös-tenger térségében, amióta a 17. század elején India fontossá vált számukra, az európai kávéfogyasztás feljutása pedig fellendítette az 1600-ban alapított és I. Erzsébet által monopoljogokkal felruházott Kelet-indiai Társaság távolsági kereskedelmét.⁸ Eleinte nem igazán jártak sikerrel részben az indiai kereskedők, részben pedig a helyi muszlim hatóságok ellenségesége miatt. Az erőfeszítéseknek köszönhetően a 18. század elejére a térségben lebonyolított árucsera volumene mégis jelentősen növekedett, a társaság pedig megpróbálta a hosszadalmasabb és drágább Afrika körüli útvonal helyett a Vörös-tengeren keresztül eljuttatni a sürgős üzeneteit Indiába. A kereskedők Dzsiddát is útba ejtették, habár elvileg ott keresztények ki se köthettek volna, de a jelenlétük komoly hasznot hajtott a sarífnak, aki vámok és egyéb illetékek formájában súlyos terheket rakott az európaiak vállára.⁹ A fejlődő kapcsolatok azonban a 18. század második negyedében romlásnak indultak a mekkai emírekkel. 1724-ben Dzsiddában a felhevült tömeg brit kereskedőket vert agyon, feltehetőleg azért, mert azok nem tartották be a helyi szokásokat, s még gögösen is viselkedtek. Mindazonáltal a dzsiddai kereskedelem akkora hasznot hajtott, hogy az említett incidens ellenére a kikötővároson keresztül lebonyolított brit–indiai kereskedelem a következő időszakban folyamatosan bővült. A század közepén ennek dacára a brit kalmárokkal való bánásmód ismét rosszabbra fordult, aminek az volt az oka, hogy az indiai brit hatóságok már nem folyósították azokat az adományokat, amelyeket korábban a mogul uralkodó évente a szent helyekre küldött, mielőtt a britek elfoglalták a birodalmát. A 18. század második felében a kereskedelem hanyatlását az európaiak a dzsiddai hatóságok „zsarnoki magatartásának” tulajdonították, holott az sokkal inkább az Oszmán Birodalom általános helyzetéből következett.

1768-ra a birodalom egyiptomi tartományában a grúz származású Ali Bej al-Kabír került ki győztesen a mameluk urak közötti hatalmi harcokból,¹⁰ s kihasználva az orosz–török

⁵ Didier 1857, 166–168.; Burckhardt 1829, 87–89., 405–406.; Foster 1949, 158.; Niebuhr 1792, 25–27.; A description... 1889.

⁶ Aydeniz 2013.

⁷ Crowley 2019.

⁸ Foster 1933, 189–197., 288–294.

⁹ Charles-Roux 1922, 8.

¹⁰ Habár az oszmánok a 16. század elején legyőzték a mamelukokat, az újkorban mégis bevonták a megmaradó katonáikat és tisztviselőiket az egyiptomi tartomány újonnan létrehozott kormányzati rendszerébe. E rendszer élén pasai rangban a szultán által kinevezett és őt képviselő oszmán kormányzó (*beglerbég*) állt, miközben a kincstárnoki (*defterdári*) feladatokat a jelentős gazdasági hatalommal rendelkező és szintén a Porta által kinevezett mameluk *szandzsákbég* (röviden *bég*) látta el, aki a 18. században a *sejk al-balad* (az ország feje) címet is viselte. Ekkor már ő volt a rendszer igazi „erős embere”, az oszmán *beglerbég* szerepe elhalványodott. Az olyan befolyásos hivatalokat, mint a *defterdár*it, a távollétében a kormányzót helyettesítő *kajmakám*it és a zarándokokat Mekkába kísérő

háborút (1768–1774), nyomban hozzálátott a tartomány függetlenségének megerősítéséhez. Minden jel szerint szerette volna helyreállítani az egykori mameluk birodalmat és szultánná koronáztatni magát.¹¹ Céljai elérése érdekében fel akarta futtatni a Szuezen keresztül átmennő kereskedelmet, ezért kedvezményeket és védelmet biztosított az indiai brit kalmároknak. Utóbbiaknak 1775-ben sikerült is kereskedelmi megállapodást kötniük Ali utódával, Muhammad Abu-Dahabbal.¹² Abu-Dahab ('az arany atyja') még 1770-ben katonai expedícióval Kairó ellenőrzése alá vonta Dzsiddát és Mekát, ám a hásimita Sárúr saríf (1773–1788) két év múltán kiűzte az egyiptomiakat, s mivel tartott attól, hogy az angolok miatt elveszíti az indiai kereskedelemről származó hasznát, beavatkozásra kérte a szultáni kormányt. A Porta erre ismét életbe léptette a keresztények Dzsiddától északra való hajózásának régi, még a 16. századból származó tilalmát, amit a szent helyek védelmével indokolt.¹³ De nemcsak a keresztények, hanem a muszlimok hajózását is megtiltották, ugyanis a hidzsázi lakosság támogatásának súlyos anyagi terheit viselő szultáni kormányzat attól tartott, hogy a mekkai és medinai bevételek jelentős része abba az Egyiptomba fog vándorolni, amely épp a függetlensége kivívásán ügyködik. Sárúr a hajózási tilalmat nyomatékosítandó elkobozta a Dzsiddában horgonyzó brit kereskedőhajók már kirakodott árukészletét. Válaszul a kapitányok kifutottak a tengerre és bombázással, valamint blokáddal fenyegették a várost, mire a saríf megenyhült, visszaszolgáltatta az eltulajdonított árucikkeket és ígéretet tett a kedvezőbb bánásmódra. Ettől függetlenül a hajózási tilalom hatályban maradt az 1780-as években is.

A franciák, akik a 18. század második felében új gyarmatpolitikával kísérleteztek és a korábban kiépített, de azután a hétéves háborúban (1756–1763) elveszített gyarmatbirodalmuk helyreállítására törekedtek, szintén tisztában voltak Egyiptom és a Vörös-tenger térségének jelentőségével. Francia kereskedők már évszázadok óta kellőképpen aktívan tevékenykedtek Egyiptomban, a vörös-tengeri útvonalakat pedig alkalmanként igénybe vették az üzeneteik és a híreik továbbítására. 1763 után francia utazók, diplomaták rendszeresen megfordultak a Nílus menti országban, egyesek pedig – mint például Choiseul, François de Tott, Savary, Volney és Talleyrand – latolgatták az elfoglalásával járó előnyöket.¹⁴ Megpróbálták több-kevesebb sikerrel előnyökre és befolyásra szert tenni, noha ez ellen a Porta minden erejével fellépett.¹⁵

Napóleon Egyiptom meghódítása után a muszlimok irányában békülékeny magatartást tanúsított, és 1798. július 2-i kiáltványában biztosította őket arról, hogy „a mamelukoknál jobban tiszteli Istent, az ő prófétáját és a Koránt”.¹⁶ Ráadásul – eltűzött illúziókat táplálva – hasznos ellensúlyt látott a mekkai sarífban az oszmán szultánnal szemben. Egy hónappal a piramisok csatáját és a kairói bevonulását követően, augusztus 25-én a következő levelet küldte a tíz évvel korábban hatalomra került Gáleb sarífnek, Mekka emírjének: „Tájékoztatva Önt a francia hadsereg Egyiptomba való bevonulásáról, úgy érzem, biztosítanom kell

amír al-háddzsit mind-mind mameluk előkelők töltötték be. A korszakban a mameluk bégek/bejek között állandó rivalizálás zajlott a hatalomért.

¹¹ Livingstone 1970.; Crecelius 1981.

¹² Charles-Roux 1922, 33–41.

¹³ Charles-Roux 1922, 42–43.

¹⁴ Talleyrand 1992.; Tóth 2008.; Hahner 2015, 407–460.

¹⁵ Charles-Roux 1922, 92–95., 161–162., 231–233.

¹⁶ Manfred 1981, 146.

Önt arról a szilárd szándékomról, hogy minden eszközzel megvédelmezzem a mekkai zarándokok utazását és a mecseteket, ezenkívül Mekka és Medina minden Egyiptomban birtokolt alapítványa [vagyona] továbbra is az övék marad, ahogy a múltban. Mi a muszlimok és a próféta vallásának a barátai vagyunk; mindent meg akarunk tenni az Önök megelégedésére és a vallás érdekében. Azt akarom, hogy mindenütt tudassák: a zarándokok karavánját nem fogják megzavarni, s olyan védelemben részesül, hogy nem kell félnie az araboktól [azaz a beduinoktól].” Két nappal később pedig újabb üzenet indult Hidzsázbába: „Sietek értesíteni Önt arról, hogy egy francia hadsereg élén megérkeztem Kairóba, valamint azokról az intézkedésekről, amelyeket tettem azért, hogy biztosítsam Mekka és Medina szent mecsetjeinek a nekik szánt jövedelmeket. Azokból a levelekből, amelyeket a divántól és ennek az országnak a különböző kereskedőitől kapni fog, látni fogja, hogy milyen gondossággal védem az imámokat, a sarífokat és a jogtudósokat. És azt is meg fogja tapasztalni, hogy emírnek neveztem ki al-Háddzsi Musztafa bejt, Szajjid Abu-Bakr pasának, Kairó kormányzójának a helyettesét, ő fogja kísérni a [zarándok-]karavánt elégséges erővel ahhoz, hogy megvédje azt az arabok támadásaitól. Kíváncsi vagyok, a válaszában kinyilatkoztatja-e, hogy a karavánt a saját csapataimmal kísérem-e, vagy csupán a helyi erők közül egy lovasági osztaggal. Mindenesetre tudassa minden kereskedővel és hívővel, hogy a muszlimoknak nincsenek nálunk jobb barátai, és hogy a sarífoknak és azoknak, akik idejüket és eszközeiket az emberek okítására fordítják, nincsenek buzgóbb védelmezőik, a kereskedelemnek pedig nemcsak hogy nincs mitől félnie, hanem még külön védelemben is részesítjük. Várom válaszát postafordultával, s tájékoztasson a búza- és rizsszükségleteiről is, hogy gondoskodni tudjak ezek elküldéséről.”¹⁷

A levelezésből az derül ki, hogy Napóleon fel akarta használni Gálebet arra, hogy segítse a franciák eljutását Indiába, amelyet a tábornok vélhetően az egyik fő céljának tartott. Brit megfigyelők szerint a hindusztáni francia kereskedelem felfuttatása érdekében kapcsolatot akart teremteni a dél-indiai erős állam, Maiszúr (Mysore) angolok ellen hadakozó uralkodójával, Tippu szultánnal (1782–1799).¹⁸ Ezért törekedett a saríf jóindulatának elnyerésére, s láthatólag igyekezett minden kívánságát teljesíteni, amint ebből az 1799. június 30-i levélből is kiderül: „Az irgalmas és könyörületes Isten nevében! Nincs más isten, csak az egyetlen Isten és Mohamed az ő prófétája! Megkaptam a levelét és megértettem a tartalmát. Utasítást adtam, hogy tegyenek meg mindent, ami meggyőzi Önt a nagyrabecsülésről és a barátságomról. Reménykedem abban, hogy a következő évben nagy számban fog útnak indítani kávéval és indiai árucikkkel megrakott hajókat. Mindegyiket védelemben fogjuk részesíteni. Köszönöm Önnek, hogy továbbította a leveleimet Indiába és a Franciaország-szigetre [Mauritiusra]. A későbbiek is továbbítsa, és küldje el nekem a választ! Kérem, higgye el, hogy nagyra becsülöm Önt és nagyra értékelem a barátságunkat.” Az ugyanakkor a Direktóriumnak küldött levelében Bonaparte hangsúlyozta, hogy „élénk kapcsolatban állunk Mekkával”. „Több levelet írtam Indiába és a Franciaország-szigetre, bármelyik nap megérkezhet a válaszuk. A levelezésünk közvetítője a mekkai saríf.”¹⁹

Gáleb már idejében hallott a francia hódítóról a kairói sejkék és előkelők által írt levelekből, akik a franciákat eleinte jóindulatúnak találták az új alattvalóikkal szemben. Napó-

¹⁷ Cherfils 1914, 27–28.

¹⁸ Spillmann 1977.; Watson 2003, 13.

¹⁹ Cherfils 1914, 28–29.

leon különös figyelmet fordított a muszlim jogtudósok ama kérésére, hogy az iszlám vallási szertartásokat továbbra is zavartalanul elvégezhessek, és igyekezett védelmet nyújtani a mecseteknek és a zarándokoknak.²⁰ Gálebnek nyilvánvaló vallási és kereskedelmi érdeke volt, hogy a katonailag legyőzhetetlennek látszó franciákkal jól kijöjjön. A Bonaparténak küldött válaszlevelében meglegedettségének adott hangot amiatt, hogy a kairói pasa helyettese kíséri el a zarándokkaravánt, és kifejezte ama reményét, hogy a muszlimok ezután is akadálytalanul és biztonságban eljuthatnak majd a szent helyekre. Ezt követően rátért a kereskedelmi ügyekre: „Ami a kávékereskedelemnek nyújtott bátorításáról szóló szavait illeti, tudnia kell, hogy a hidzsázi kereskedőket még mindig nem mentesítették ama vegzálsók alól, amelyek a mamelukok részéről eddig rendszeresen érték őket. Amennyiben szándékában áll megadni ennek a kereskedelemnek azt a fejlődési lehetőséget, amely benne rejlik, hozzon intézkedéseket a megnyugtatótatásukra, s tudassa velük, milyen illetéket követel majd tőlük a kávéra és a többi árucikkre. Ha így cselekszik, tömegével fogják Önt felkeresni. Ha nem, akkor abbéli félelmükben, hogy a kereskedelmi tevékenységüket akadályozzák, távol maradnak Egyiptomtól.”²¹ 1798 decemberében Napóleon elfoglalta Szuezt és lépéseket tett a vörös-tengeri francia kereskedelem felfuttatására, amire – sikertelenül – Colbert javaslatára már XIV. Lajos is törekedett a 17. század második felében.²² A forradalom tábornoka ezenkívül arról győzködte a térségbeli kereskedőket, hogy folytassák a tevékenységüket a franciák védelme alatt.

Eközben a saríf üzenetet kapott Konstantinápolyból. A szultán augusztusban dzsihadot hirdetett a francia betolakodók ellen, s most azt követelte Gálebtől, hogy csatlakozzon a muszlimok közös erőfeszítéséhez. A próféta leszármazottja ingadozott a vallási kötelessége és a franciákkal való együttműködés csábító kereskedelmi előnyei között, akik addig nem mutattak ellenséges magatartást vele szemben. Ráadásul éppen ekkor a Belső-Arábiából származó puritán muszlim vallási reformátorok, a vahnábiták részéről jelentkező veszély hallatlanul felerősödött, a fanatikus hitharcosok egész Hidzsáz elfoglalásával fenyegetőztek. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az Indiában immár egyeduralkodónak számító britek Napóleon egyiptomi jelenlétét súlyos fenyegetésként értékelték és nyomást helyeztek Gálebre és a térségbeli kereskedőkre annak érdekében, hogy utasítsák vissza a franciákkal való együttműködést. A saríf előtti dilemma megoldhatatlannak látszott: ha a csapatait a szultán oldalán a franciák ellen küldi, nem lesz mivel visszaverni a vahnábitákat; a franciák által uralt Egyiptommal a kereskedelem megszakítása egyenlő a gazdasági öngyilkossággal; a Franciaországgal való szembeszegülés ezenkívül a zarándoklat leállításához, valamint a szent helyeknek nyújtott támogatás felfüggesztéséhez vezet. Úgyhogy a saríf kereskedői folytatták a szuezi üzletelést, sőt további gazdasági előnyt jelentett, hogy ilyen körülmények között Gálebnek nem kellett megosztóznia a dzsiddai kikötői bevételeken a szultánnal.

Szuez 1798. decemberi francia elfoglalása nyugtalanságot keltett az egész térségben. A bizonytalan helyzetre hivatkozva Gáleb megtiltotta a dzsiddai kereskedőknek, hogy Szuezebe hajózzanak, de miután 1799 januárjában megérkezett Napóleon már idézett levele, továbbá megjötték a franciák szíriai katonai expedíciójának első sikereiről szóló hírek,²³ a saríf küldöttséget menesztett Kairóba információszerzés céljából. Csak miután a küldötték

²⁰ Cherfils 1914, 87–94.

²¹ Cherfils 1914, 89–90.

²² Vandal 1889.; Eickhoff 2010, 314–318.

²³ A szíriai hadjáratról és Bonaparte levantei kapcsolatteremtési kísérleteiről lásd: Ferwagner 2012.

jelentették, hogy az európaiak tisztelettel bántak velük, engedélyezte a kereskedelmi hajóknak az elindulást. Erre azért is nagy szükség volt, mert Mekka továbbra sem nélkülözhetette az egyiptomi élelmiszerszállítmányokat, sőt Gáleb 1799 tavaszán arra emlékeztette Napóleont, hogy a Nílus menti ország korábban éves anyagi támogatásban (*surra*) részesítette Hidzsázt, amit folytatnia kellene. Ami pedig a dzsiddai vámbevételek kisajátítását illeti, azt az is elősegítette, hogy a franciák palesztinai expedíciója és a vahhábiták Dél-Mezopotámiában indított portyái teljesen elszigetelték Hidzsázt az Oszmán Birodalom többi részétől, így a Portával való kapcsolattartás is ellehetetlenült. A Gáleb barátságos hozzáállásán felbátorodott szuezi francia parancsnok, Dummy tábornok szeptember elején ezt javasolta a felettesének: „Úgy tűnik, a mekkai saríffal fenntartott kapcsolataink annyira szorossá váltak, hogy muszáj odaküldenünk egy bizalmi emberünket, aki nem fog habozni turbánt venni a fejére, ha így még szorosabbra fűzheti a bennünket összefűző szálakat.”²⁴

Miután az Egyiptom francia inváziójáról szóló hírek eljutottak Indiába, a bombayi kormányzó egyik beosztottját, Wilson kapitányt egy kisebb flottával Arábiába küldték. Wilson éppen akkor szállt partra Dzsiddában, amikor Napóleon levelezni kezdett Gálebbel, ezért a kapitány megpróbálta a saríftot lebeszélni a franciákkal való együttműködésről. Kezdetben úgy tűnt, hogy a mekkai vezető hajlandó a britek pártját fogni. Lehetővé tette nekik, hogy megismerjék Napóleon Tippu szultánnak küldött levelét, cserébe nem háborgatták Hidzsáz Egyiptommal folytatott kereskedelmét. Sőt amikor John Blankett tengernagy, a vörös-tengeri brit flotta parancsnoka 1799 áprilisában megtámadta Suezet, megkímélte az ott horgonyzó hidzsázi kereskedőhajókat. Kiderült azonban, hogy Gáleb franciákkal való kereskedelme folytatódik, mi több, bővül, ami megváltoztatta a britek addig barátságos magatartását. Augusztusban Blankett a Vörös-tenger egyiptomi partvidékén felprédálta a franciák által májusban elfoglalt Kuszeirt, és nemcsak a kikötőben tett kárt, hanem a dzsiddai és janbui kereskedők ott felhalmozott árukészletében is.

Napóleon 1799 nyarán kudarcot vallott Akkó (Saint-Jean-d'Acre) ostrománál, a törökök jelentős brit segítséggel megvédték a fontos palesztinai kikötőt. A kedveszegett korzikai hamarosan hazatért Franciaországba, hátrahagyva a hadseregét. 1800 elején a nagyvezír parancsnoksága alatt oszmán sereg közelítette meg Egyiptom határát, a tengereket uraló britek pedig Indiából kiindulva Suezet fenyegették, de a szárazföldön a franciák még tartották magukat, sőt márciusban a héliopoliszi csatában szétverték a törököket, az időközben kirobbant kairói felkelést pedig vérbe fojtották.²⁵ Gáleb a hadiszerencse változásával hol az egyik, hol a másik fél iránt mutatott jóindulatot, Héliopolisz után például a franciákkal fenntartott kapcsolatai minden korábbinál szorosabbá váltak. Mindez bosszúsággal töltötte el a briteket, amit Blankett tengernagy indiai kormányzónak küldött 1800. júniusi jelentése is megerősít: „Reméltem, hogy a mekkai saríftot a mi érdekeink felé terelhetem, és ő úgy is tett, mintha ebbe beleegyezett volna. Ekkor azonban egy Kairóból és Suezből érkező üzenet, mely a szokásos kereskedelmi és kommunikációs kapcsolatok fenntartását szorgalmazta, s beszámolt a török hadsereg visszavonulásáról és állapotáról, olyan hatást váltott ki, amelyről hamarosan kiderült, hogy nem tudom befolyásolni. [A franciák] a Kairón és Dzsiddán keresztül bonyolított európai kereskedelem előnyeirel győzködték őt, és arról

²⁴ Vannak arra utaló jelek, hogy Napóleon utódai, Kléber és Menou tábornokok idején több francia is eljuthatott Mekkába, vagy legalább Dzsiddába. Abir 1971.

²⁵ Tchoudinov 2015.

tájékoztatták, hogy megvesztegették az oszmán nagyvezírt és más szíriai előkelőket, hogy hunyjanak szemet a saríf gyanús ügyletei fölött, amelyekről nekem már régóta sejtésem volt. Feltűnt nekem, hogy a saríf a Porta politikáját veszett ügynök tekinti, ráadásul eljutott hozzá Juszuf pasának, a medinai kormányzónak a halálhíre, akinek a mértékletes magatartása és jóakarata valamennyire még fenntartotta a saríf és a Porta közötti szívélyes párbeszédet. A saríf nyomban megparancsolta az itteni [a dzsiddai] török rezidensnek, hogy távozzon minden pereputtyával együtt, akiknek egy részét Kuszeirbe, más részét Janbuba küldte. Ezek alapján úgy tűnik, teljesen kivonta magát a Nagy Úr [a szultán] fennhatósága alól, hiszen visszatartotta a dzsiddai kikötői vámokból neki járó illetékeket, amelyeket korábban – változó nagyságban – megfizetett a Portának. A történetek odáig mentek, hogy a saríf immáron nem óhajtja és nem is segíti a törökök egyiptomi hatalmának a helyreállítását. Sőt azt gyanítja, hogy a szoros szövetségünket felhasználva rávesznek minket a Nagy Úr elveszett hatalmának a helyreállítására ezeken a vizeken.” Blankett 1800 júniusában személyesen is találkozott a saríffal Dzsiddában, akitől „biztosítékokat” kapott a brit érdekekre vonatkozóan. A bagdadi brit képviselőnek küldött levelében megjegyezte, „remélem, hogy a jövőben a barátaink között tudjuk majd őt”, s mivel „a befolyása az arabok között nagyon nagy, a barátsága nem csekély segítség az ügyünknek”.²⁶

Blankett jelentései arról győzték meg a brit döntéshozókat, hogy az érdekeik védelmében meg kell erősíteniük a vörös-tengeri jelenlétüket, s ki kell onnan szorítaniuk a franciákat. Ők is Hidzsázra összpontosították a figyelmüket, mert a saríftól kulcsfontosságú szereplőnek tartották, ugyanakkor nyilvánvalóan túlbecsülték a befolyását és a hatalmát, s láthatólag nem értették meg a Portával fenntartott kapcsolatainak szövevényes jellegét. 1800 végén London Sir Home Popham tengerésztisztet küldte a térségbe azzal a feladattal, hogy a helyi vezetőkkel, s különösen Gáleb emírral erősítse meg a kapcsolatokat, és kössön velük előnyös szerződéseket. Mindenekelőtt abban reménykedtek, hogy a saríf engedélyezni fogja brit kereskedelmi lerakat létesítését Dzsiddában, aminek révén fellendíthető lesz az Indiával folytatott árucseré. Gáleb azonban bizalmatlannak bizonyult, mivel az Egyiptomot uraló franciákkal való együttműködés még mindig létkérdés volt számára. A tárgyalások akkor sem hoztak eredményt, amikor a franciák egyiptomi pozíciója 1801 első felében romlani kezdett: az emír azt követelte a britektől, hogy intézzék el, az oszmánok ne térjenek vissza Hidzsázba, a dzsiddai vámbevételeket ne kelljen megosztani Isztambullal, és folytatódjon a surra kifizetése. Mivel London számára ekkor az Oszmán Birodalom területi integritása számított elsődleges érdeknek, nem pedig az, hogy erős helyi hatalmasságok emelkedjenek fel, ezekbe a követelésekbe nem egyezhetett bele. Felmerült annak a lehetősége, hogy Gálebet eltávolítsák, sőt elfogják, a helyébe pedig egy másik, velük simulékonyabb Hásimitát ültessenek, mire azonban ez a terv realizálódhatott volna, a franciák vereséget szenvedtek Kairóban, így pedig már érdektelenné vált a britek számára a saríf franciapártisága.

A sarífnak a franciák egyiptomi hadjárata idején tanúsított magatartása nem a neki tulajdonított angolellenességből, hanem a körülményekből következett. 1798 előtt javarészt a szultán hithű alattvalójának számított, de miután a vakhábiták egyre nagyobb fenyegetése árnyékában semmilyen segítséget sem kapott a Portától (értelmezése szerint az uralkodó nem teljesítette a szent helyek megvédelmezésére vonatkozó kötelességét), nem engedhette

²⁶ John Blankett 1800. június 15-i levele Harford Jones bagdadi brit politikai képviselőnek, IOR/L/PS/9/76/115.

meg magának az oszmánok franciaellenes dzsihadjában a részvételt, ráadásul az Egyiptomból érkező élelmiszerszállítmányok nélkül azonnal éhinség ütötte volna fel a fejét Mekkában. Így nem maradt más választása, mint a dzsihadból való kimaradás és a franciákkal való együttműködés, vagyis a saríf sokkal inkább politikusként, semmint vallási vezetőként viselkedett.

Mindez persze nem kizárólag Gálebre volt igaz, ugyanis a hatalomgyakorlás kettős (vallási és politikai) természete régóta jellemző volt a sarífokra. Mint láttuk, a 18. században a saríkok a helyi oszmán közigazgatási tisztségviselők kárára törekedtek a pozíciójuk megerősítésére, ami azért sikerülhetett nekik, mert Hidzsáz a birodalom nehezen elérhető periferiáján helyezkedett el és a Porta hatalma hanyatlott. Nem Gáleb volt tehát az első, aki a mekkai emíri tisztségben egyesíteni próbálta a két autoritást. Az a szándéka, hogy kigolyozza az oszmán hivatalnokokat és magának sajátítsa ki a dzsiddai jövedelmeket, megegyezett az elődei törekvéseivel. Az sem igaz ugyanakkor, hogy Gáleb Hidzsáz teljes függetlenségét akarta (a britek ezt feltételezték). A tartománynak az Oszmán Birodalomhoz való tartozása elengedhetetlen volt a gazdaság normális működéséhez és védelemül szolgált a 19. század elejétől egyre erőteljesebb nyugati behatolási kísérletekkel szemben. Gáleb a szultán szuverenitása alatt álló hidzsázi oszmán kormányzó legitim örökösének tartotta magát, amit az is bizonyít, hogy Pophamnek megjegyezte, a tárgyalásaikhoz először engedélyt kell kérnie az uralkodótól. Az is sokatmondó, hogy 1808-ban Gáleb elfoglalta a Vörös-tenger afrikai partvidékén Masszava és Szavakin helyőrségeit, amelyek mindig is a dzsiddai pasa uralma alá tartoztak. Gáleb sohasem szimpatizált különösebben a franciákkal, akiket ugyanúgy hitetleneknek tartott, mint a briteket. Egyesek szerint sokkal inkább realista és oportunista volt: jóllehet a franciákat minden bizonnyal megvetette, Egyiptom elfoglalása és a zarándoklatot kísérő erős katonai kíséret elmaradása lehetőséget teremtett számára az oszmán kormányzó kiebrudalására és a pozíciói megerősítésére.²⁷

Mindez azért is figyelemre méltó, mert az egyiptomi kormányzónak, Mohamed Alinak (1805–1848) a vahnábiták ellen vezetett arábiai hadjáratai és Hidzsáz megszállása (1811–1818) után a saríkok már nem tudták visszanyerni azt a félfüggetlen státuszt, amelyet a kora újkorban birtokoltak. Miután az egyiptomiak 1840-ben kiűrtették Hidzsázt, az oszmánok visszatértek a térségbe, és többé nem engedték meg az emíreknek, hogy erőpozícióba kerüljenek. Éppen ellenkezőleg, a saríkok hatalmának korlátozására irányuló politika erőteljesebbé vált, követve a birodalomban zajló 19. századi centralizációs és reformtörekvéseket. Hidzsáz Oszmán Birodalmon belüli különleges jogállására a végső csapást a Medináig megépített hidzsázi vasút jelentette, mivel a katonai erősítések és utánpótlás szállításával a vasút lehetővé tette az oszmánok arábiai hatalmának megerősítését.

Bibliográfia

Források

British Library, India Office Records and Private Papers (IOR)

A description... 1889 = A description of the yeerely voyage or pilgrimage of the Mahumitans, Turkes and Moores unto Mecca in Arabia. In: *The Principal Navigations, Vo-*

²⁷ Abir 1971.

- yages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation. Vol. IX. Ed. Hakluyt, R. – Goldsmid, E. Edinburgh, 194–224.
- Burckhardt 1829 = Burckhardt, J. L.: *Travels in Arabia, Comprehending an Account of Those Territories in Hedjaz Which the Mohammedans Regard as Sacred*. Vol. I. London.
- Didier 1857 = Didier, Ch.: *Séjour chez le Grand-Chérif de la Mekke*. Paris.
- Niebuhr 1792 = Niebuhr, C.: *Travels Through Arabia, and Other Countries in the East*. Vol. II. Edinburgh.
- Talleyrand 1992 = Talleyrand, Ch.-M.: *Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk*. Fordította és sajtó alá rendezte: Szász G. (Documenta Historica 3.) Szeged.
- Tóth 2008 = Tóth F.: *François baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról*. Szombathely.

Szakirodalom

- Abir 1971 = Abir, M.: The ‘Arab Rebellion’ of Amir Ghālib of Mecca (1788–1813). *Middle Eastern Studies* 7: 185–200.
- Aydeniz 2013 = Aydeniz, T.: Osmanlı Devletinde Mekke’nin Yönetimi (1517–1617). Değerlendirme: Esra Evsen. *BSV (Bilim ve Sanat Vakfı) Bülten* 25: 87–89. <https://www.bisav.org.tr/userfiles/yayinlar/83.pdf>, a letöltés időpontja: 2025. március 31.
- Charles-Roux 1910 = Charles-Roux, F.: *Les origines de l’expédition d’Égypte*. Paris.
- Charles-Roux 1922 = Charles-Roux, F.: *L’Angleterre, l’Isthme de Suez et l’Égypte au XVIIIe siècle*. Paris.
- Cherfils 1914 = Cherfils, Ch.: *Bonaparte et l’Islam d’après les documents français & arabes*. Paris.
- Crecelius 1981 = Crecelius, D.: *The Roots of Modern Egypt. A Study of the Regimes of ‘Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu al-Dhahab, 1760–1775*. Minneapolis–Chicago.
- Crowley 2019 = Crowley, R.: *Hódítók. Hogyan kovácsolta össze Portugália a történelem első tengeri birodalmát*. Budapest.
- Eickhoff 2010 = Eickhoff, E.: *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában, 1645–1700*. Budapest.
- Ferwagner 2012 = Ferwagner P. Á.: „Bonaparte ante portas.” Napóleon, Dzsizzár pasa és II. Basír emír (1798–1804). *Acta Historica* 134: 57–70.
- Ferwagner 2024 = Ferwagner P. Á.: Gazdaság és autonómia a 14–15. századi Mekkában. *Acta Historica* 148: 37–49.
- Foster 1933 = Foster, W.: *England’s Quest of Eastern Trade*. London.
- Foster 1949 = *The Red Sea and Adjacent Countries at the Close of the Seventeenth Century*. Ed. Foster, W. London.
- Gazdik 2017 = Gazdik Gy.: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805–2013)*. Budapest.
- Hahner 2015 = Hahner P.: *Államférfiak. Fouché és Talleyrand párhuzamos életrajza*. Budapest.
- Laurens 1997 = Laurens, H.: *L’expédition d’Égypte*. Paris.

-
- Livingstone 1970 = Livingstone, J. W.: The rise of Shaykh al-Balad ‘Alī Bey al-Kabīr: a study in the accuracy of the chronicle of al-Jabartī. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 33: 283–294.
- Manfred 1981 = Manfred, A. Z.: *Napóleon*. Budapest.
- Spillmann 1977 = Spillmann, G.: Opinions anglaises sur la campagne de l’Égypte. *Revue du Souvenir Napoléonien* 291: 12–17.
- Tarle 1967 = Tarle, J.: *Napóleon*. Budapest.
- Tchoudinov 2015 = Tchoudinov, A.: La bataille d’Héliopolis, ou la victoire oubliée. *Napoleonica. La Revue* 24: 5–47.
- Tulard 1997 = Tulard, J.: *Napóleon*. Budapest.
- Vandal 1889 = Vandal, A.: *Louis XIV et l’Égypte*. Paris.
- Watson 2003 = Watson, W. E.: *Tricolor and Crescent. France and the Islamic World*. Westport.

Tartalomjegyzék

BALÁZS PÉTER

Felekezeti határokon innen és túl:

Félicité Lamennais és Samuel Vincent polémiája az 1820-as években3

BENCSIK PÉTER

Antikommunista ellenállás és koncepciók perек

Mezőberényben az 1950-es években.....15

DÁVID BENJÁMIN

Katonaveszteségek a népszámlálás hasábjain

Mit árulnak el az 1920-as népszámlálási adatok Békés vármegyé

első világháborús katonai veszteségeiről?33

DOMONKOS ÁDÁM

A magyar és német civil szervezetek

kulturális és szociális szerepe a Vajdaságban, 1918–192947

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Bonaparte Napóleon, Gáleb emír és a britek61

GICZI ZSOLT

Hiba-e az, ha egy evangélikus pap szabadkőműves?

Magyarországi evangélikus egyházi vélemények

a szabadkőművességről az 1910-es évek elején73

GORCSA OSZKÁR

György József a Nagy Háború foratagában:

egy kalandos hadifogolykarrier nyomában83

HALMÁGYI MIKLÓS

Járt-e Gyulán Dózsa György? Keresztes lázadók Békés megyében97

ILLÉS IMRE ÁRON

Onomasia és *nominatio* a Kr. u. 3. századi Egyiptomban111

IZING-GOMBOS BRIGITTA

A Római Birodalom gazdasági stratégiája a közel-keleti tartományokban,

különös tekintettel az adózási viszonyokra129

JUHÁSZ PÉTER

Barnabás, a „légből kapott” Anonymus

Egy fikció realitásai 141

MAGDUS TAMÁS

Megjegyzések a Cerealia alapításának körülményeihez..... 155

MIKÓ GÁBOR

Hiteleshelyek, királyi emberek, ügyvédek (2. rész)

Csaholyi Péter és Pál *supplicatio*ja a királyi kancelláriához..... 169

MISLOVICS ERZSÉBET

Az Ullmann család áttérési esetei és azok megítélése..... 179

POLGÁR SZABOLCS

Kelet-Európa nomád népei a *Régmúlt Idők Elbeszélésében* III.

Torkok (oguzok, úzok), polovecek (kumánok, kunok) 199

PRISKIN GYULA

A denderai zodiákusok 219

SZALKAI TAMARA

Az 1912-es rákosmezei repülőnap 227

SZOLNOKI ZOLTÁN

Leszámolás Montepulcianóban (1369)..... 237

T. HORVÁTH ÁGNES

Apollo Mars *forum*án 251

TAMÁS ÁGNES

„Jókait, az írók megilleti a jutalom, mint politikust nem”

Jókai politikusi imázsa gúnyrajzokon (1867–1904) 263

TÓTH GERGŐ

A Moszkvai Társaság 1612–1613-as protektorátusi terve

mögött meghúzódó motivációk 279

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

„Az fogoly Bégök ennyit késvén”

A nagypolitika két áldozata a 15 éves háború előestéjén287

ZAKAR PÉTER

Szilágyi Ferenc kolozsvári végnapjai.....305

ZSIGA NIKOLETTA EVELIN

A genocídium mérhetősége: afrikai gyarmati esetek

összehasonlító elemzése és operacionalizációja (1870–1918).....315